

SOSYOLOJİ’DE YENİ ARAŞTIRMA ESASLARI

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Sosyoloji ve Psikoloji Enstitüsünün ikinci kolokiyomunda Amerikada beşerî ekoloji sahasında yapılan araştırmalar mevzuubahis edildi. Beşerî ekoloji tetkikleri memleketimizde tanınmamıştır. Buna mukabil, Durkheim ve Le Play mektepleri sosyolojik an’anemize yerleşmiştir. Bu makalemde beşerî ekolojinin Durkheim mektebinin morfoloji sosyal telâkki ve tetkikleriyle mukayesesini yapacağım.

Beşerî ekolojinin tarifini bir kaç satır içine toplamak güçtür. Zira beşerî ekoloji, Durkheim ve Le Play mekteplerinin aksine olarak, kapalı bir sistem değildir. Noktai nazara, ipotezleri, yapılan araştırmalardan mülhem olmuştur ve bu araştırmalar neticesinde tadilâta uğramış ve uğramaktadır. Beşerî ekoloji kapalı nazarı bir sistem olarak değil, araştırmaları idare eden, onlara hedef ve istikamet veren bir ipotez mahiyetindedir. Araştırmalarla nazariyeler arasında mütemadi bir alıp verme mevcuttur. Beşerî ekoloji noktai nazarı araştırmalarla inkişaf etmektedir.

Beşerî ekoloji tâbiri ve bu tâbir altında ifade olunan noktai nazar evvelâ Şikago Üniversitesinde başlayan, sonra başka üniversiteler ve şahıslar tarafından genişletilen araştırmaların verdiği neticelere istinaden belirmiştir. Ekoloji, biyolojide kullanılan bir mefhumdur. Biyolojide, nebatî ve hayvanî uzviyetlerin tabii muhitte olan münasebetlerini ve bundan mütevellit aralarında beliren nizamı tetkik eden sahaya ekoloji, denir. İnsanların, biyolojik varlıklar olarak, nebat ve hayvanlarla müşterek cepheleri vardır, Hepsi, gıda, su, melce gibi esas biyolojik ihtiyaçların tatmin zarureti ile karşılaşırlar. Bu ihtiyaçların tatmin menbaları ise tabii muhitte. Nebat, hayvan ve insan bu ihtiyaçların tatmini için tabii menabii istismar ederler. İhtiyaçların tatmini hususunda tabiatı işletme faaliyetleri, nebat ve hayvanlarda olduğu gibi insanlar arasında da bir münasebetler nizamı doğurur. Bu münasebetler nizamının tetkiki beşerî ekolojinin sahasıdır. Nebat ve hayvan ekolojisi ile insan ekolojisi arasındaki ayniyet bu noktada biter. Nebat ve hayvanlarda ihtiyaçları tatmin etme faaliyetleri daima aynı şekilde, nesilden nesile devam eder. İnsanlarda değişir. Zira nebat ve hayvanlar arasındaki nizam muhitî tesirlerin ve biyolojik vetirelerin neticesidir. Halbuki insan, âlet yapan ve kullanan bir mahlûktur. Esas biyolojik ihtiyaçlar aynı kalmakla beraber bu ihtiyaçların tatmin şekilleri cemiyetten cemiyete ve aynı cemiyette zaman dahilinde değişir. İhtiyaçları tatmin etme şekilleri, insanın tabiatı işletmek hususunda kullandığı âlet ve usullere göre değişir. Nebat ve hayvan ekolojisi ile insan ekolojisi arasındaki diğer bir fark da, insanın tabiatı işletme faaliyetleri yalnız esas biyolojik ihtiyaçların tatmini için değildir. Sabit biyolojik ihtiyaçlar yanında, müktesep sosyal ihtiyaçlar da vardır. Lâkin bu sosyal ihtiyaçların tatmini de tabii menabii işletmeyi, maddî istihsali tazammun eder. Sinemaların mevcudiyeti biyolojik ihtiyaçların tatmini için değildir. Fakat sinemaya gidip eğlenebilmek, sinema binalarının inşası, filmlerin yapılması ile mümkündür. Bunlar da maddî istihsal,

tabiati işletme faaliyetleridir. Diğer taraftan sinemada eğlenebilmek için lâzım gelen maddî istihsal faaliyetleri ve mimarlık, aktörlük, gişe memurluğu gibi hizmetler bu işleri gören kimselerin hayatlarını kazanma vasıtalarıdır; tâbiri diğerle, bu şahısların esas ihtiyaçlarını tatmin imkânını temin eden vasıtalarıdır. Şu halde diyebiliriz ki beşerî ekoloji ister esas biyolojik olsun, ister müktesep sosyal mahiyette olsun, insan ihtiyaçlarının tatmini hususunda tabîi muhiti işletme faaliyetlerinden mütevellit insanlar arasındaki münasebetler nizamını tetkik eder.

Ekolojik münasebetlerin mümeyyiz vasfı gayri şahsî oluşudur. İnsanlar arasındaki münasebetler iki büyük kısma ayrılabilir: (1) Şahsî münasebetler. Bunlarda insanlar, şahıslar olarak münasebete girerler. Bu münasebetlerdedir ki sadakat, sevgi, tesanüt ve saire yer alır. Aile efradı arasındaki münasebetlerin ekserisi, arkadaşlık, dinî fraterniteler, spor ve eğlence kulüpleri bu nevi münasebetleri ihtiva eder. (2) Gayri şahsî münasebetler. Bunlarda insanlar kendi şahsiyetlerinin haricinde olan bir takım fonksiyonların, eşyanın (object) münasebetinden dolayı münasebete girerler. Âmirle mâdûn, patronla amele, satıcı ile müşteri münasebetleri, hülâsa, bütün iş bölümü ve mübadeleden mütevellit münasebetler gayri şahsîdir. Ekolojinin mevzuunu teşkil eden bu ikinci nevi münasebetlerdir. Şüphesiz müşshahas gündelik hayatta bu iki nevi münasebet girift bir surette birbirine karışmıştır. Lâkin müşshahas münasebet şekillerinden ekoloji, gayri şahsî olanları tecrit eder ve tetkik mevzuu yapar. Gayri şahsî münasebetlerden mütevellit içtimaî nizam iş bölümü sistemidir. Bu nizamın cüzüleri iş bölümü ve farklılaşmasına göre tehalüf eden insan zümreleridir. Ekoloji bilhassa, muayyen bir iş bölümü sistemine tâbi olarak mekânda taazzuv etmiş insan topluluklarını (Communauté) tetkik eder.

Şimdi Durkheim'ın morfoloji sosyali anlayışına bakalım. Durkheim cemiyetin bünyesinin tetkikinde iki unsur buluyor. Biri bünyeyi teşkil eden sosyal cüzülerin adedidir ki buna cemiyetin hacmi ismini verir. Diğerleri bu cüzülerin tekâsüf derecesidir. Cemiyetin morfolojisini teşkil eden cüzüleri Durkheim şöyle tarif eder: Her cüzü, içinde daha basit bir zümreyi ihtiva etmeyen ve hiç bir zaman ihtiva etmemiş bulunan ve doğrudan doğruya fertlere inkisam eden bir insan grubu (agrégat) dur. Bu tarife uyan sosyal cüzü horde'dür. Bütün insan cemiyetleri, muasır cemiyetler de dahil olmak üzere, bu basit cüzülerin, horde'ların terkididir. Bu cüzülerin terkip şekline göre cemiyet tipleri meydana gelir. Durkheim sosyal cüzüleri dahilen tam bir tesanüde malik olmakla, yani psikolojik bir vâkıa ile vasıflandırır. Sosyal bünyenin ikinci vasfı olan cüzülerin tekâsüf derecesi de psikolojik mahiyettedir. Zira bu tekâsüf sadece mekânda maddî bir sıkışıklık değildir. Eğer cüzülerin arasında manevî boşluklar, ayrılıklar mevcut ise, maddî tekâsüfün bir tesiri olmaz. Tekâsüften kastedilen mânevî manevî sıkışıklık, kaynaşmadır. Maddî tekâsüf, nüfusun tekâsüf, ekseriyetle mânevî tekâsüfün neticesidir. Muhabere ve münakale vasıtalarının inkişafı da umumiyetle mânevî tekâsüfün artmasının index'idir. Eğer cüzüleri birbirine yaklaşmak, kaynaşmak temayülünü gösterirse, bunun için lâzım gelen münakale ve muhabere vasıtalarını meydana getirir. Şu halde, mânevî tekâsüfün artma temayülü nüfusun mekânda tekâsüfüne ve münakale ve muhabere vasıtalarının inkişafına takaddüm ediyor. Mekânda temasta bulunmayan ve uzaktan temas için vasıtalara da malik olmayan insanların, nasıl, hangi suretle mânevî rabitalarının artabileceği

hakkında Durkheim vâzih değildir.

Şu halde morfoloji sosyalin tetkik etmek istediği, horde'ların muhtelif tarz terkiplerinden husule gelen organizasyonlardır. Morfoloji sosyal hem horde'ların terkip tarzı, hem de bunların arasındaki mânevî kaynaşma derecesini araştırır. Morfoloji sosyalin meşgul olduğu vâkıa mânevî kesafetin kendisidir. Maddî kesafet ve irtibat vasıtalarıyla ancak dolayısıyla, bu mânevî tekâsüfî ifade ettikleri nisbette meşgul olur. Maddî kesafet ve muhabere ve münakale vasıtalarıyla mânevî kesafet arasındaki mutabakat da tam değildir. Bunların mutabakat derecesini La Division du Travail eserinde mübalâğa ettiğini Durkheim sonradan Les Règles de la Methode Sociologique'de itiraf eder⁽¹⁾ ve mânevî tekâsüfün en iyi ifadesi sosyal cüzümlerin birbiriyle mezcuma derecesidir,⁽²⁾ der. Bu suretle maddî kesafet ve muhabere ve münakale vasıtaları birer index olarak da kıymetlerinden kaybetmiş oluyorlar. İş bölümü meseleleri, ticarî münasebetlerde morfoloji sosyalin esas mevzuunu, teşkil etmez. Durkheim bu hususta vazıhtır. "Zira, diyor, sadece iktisadî olan münasebetler insanları yekdiğerinin haricinde bırakır. Şahıslar aynı kollektif hayata iştirak etmeden bu münasebetler devamlı olarak mevcuttur."⁽³⁾

Beşerî ekolojinin, ve morfoloji sosyalin esas noktai nazarları ve tetkik ettikleri vâkıalar hakkında yaptığımız kısa mukayeseden aralarındaki fark, hattâ zıddiyet vuzuhla tebellür ediyor. Beşerî ekoloji kat'iyetle şahsî münasebetlerle meşgul olmadığını, gayri şahsî neviden olan fonksiyonel farklılaşma, iş bölümü münasebetleriyle uğraştığını söylüyor. Morfoloji sosyal ise bu münasebetleri, şahısların haricinde kalan münasebetler olduklarından, sahasının haricinde addediyor ve onlarla ancak eksik, kusurlu index'ler olarak meşgul oluyor. Beşerî ekolojinin sahasına ithal ettiğini morfoloji sosyal reddediyor, morfoloji sosyalin ithal ettiğini beşerî ekoloji hariç bırakıyor. Beşerî ekoloji için tetkik mevzuu olan cüzümler iş bölümü zümreleri ve bu zümrelerin bir iş bölümü sistemi içinde mekânda taazzuvudur. Morfoloji sosyalin tetkik mevzuu tam tesanüdü haiz horde'lar bunların terkipleri olan kabileler, siteler, milletlerdir.

Morfoloji sosyal ile beşerî ekoloji arasındaki fark kendisini yapılan araştırmalarda gösteriyor. Dikkate şayandır ki Durkheim ve mektebi morfoloji sosyale sosyal vâkıaların izahında temel bir yer vermesine ve bunun ehemmiyeti üzerinde ısrar etmesine rağmen araştırma ve etüd sahasındaki verimleri gayet az olmuştur. Bunun sebebi, kanaatimce, Durkheim'ın morfoloji sosyalini tetkik mevzuu yapılmış elverişli olmayışındandır. Horde cüz'ütamına istinaden cemiyet tiplerinin tahlil ve tasnifini ne Durkheim ne de muakıpleri yapmamıştır. Durkheim, Les Règles de la Methode Sociologique'de site'ye kadar gelir, durur. Ve site'yi tahlili de vâkıalara uygun değildir, yanlışdır. La Division du Travail'da iş bölümünü mevzuubahs eder, fakat ilerlemiş iş bölümüne tâbi cemiyetlerde horde'ların terkipleri ne tarzdadır ve bundan mütevellit sosyal bünye ne mahiyettedir, öğrenemeyiz. Hattâ iddia edebiliriz ki Durkheim'ın iş bölümü zümreleriyle iştigali morfoloji sosyal telâkkisi ile tenakus teşkil eder. İş bölümü münasebetleri gayri şahsîdir ve iş bölümü zümreleri horde'ların terkipleri değildir. Mânevî kesafet doğrudan doğruya tetkik edilebilecek bir muta değildir. Bilfiil tetkik edilen index mahiyetindeki vâkıalarla asıl tetkik edilmek istenilen, vâkıa arasındaki mutabakat derecesi ve bu mutabakatın mahiyeti halli

müşkül bir mesele teşkil ediyor. La Division du Travail'da bu müşkül mevcuttur. Bir defa Durkheim'in kanun şekillerini bir index olarak kullanması cayi sualdır. Sonra kanun şekillerinden manevî tesanüt derece ve şekline geçerken bir takım âmiyane izahlara müracaat etmek mecburiyetinde kalıyor.

Marcel Mauss'un Eskimolara dair yaptığı tetkikte morfoloji sosyalin diğer bir zâfının tezahürünü görüyoruz. Eskimo cemiyetinin sosyal bünyesi yaz ve kış mevsimlerinde değişir. Yazın gevşek ve dağınık, kışın sıkı ve topludur. Bu bünye değişikliğine müterafık olarak sosyal hayatları da kışın şedit (intense) tir; mânevî tekâsüf fazladır; yazın ise aksi caridir. Mauss din hayatını ve mânevî tekâsüfünü sosyal bünye değişikliklerine bağladıktan sonra bünye değişikliklerinin kendisini muallâkta bırakır, içtimaî bünye neden böyle bir tehalüf arz ediyor? Eskimolarda bu bünye değişmesinin mevsime göre, avlanan hayvan cinslerine, nebatî hayatın tahavvülüne göre olduğunu Mauss müşahede ediyor. Fakat iki seri hâdiseler arasındaki münasebet sadece bir correlation'dur; illi bir bağ değildir. Zira prensip olarak sosyal vakıalar coğrafi şartlarla izah edilemez. Bu, coğrafi muayyeniyetçilik olur. Durkheim mektebi, haklı olarak, birbirinden farklı coğrafi muhitlerde aynı bünyeye ve müesseselere malik cemiyetlerin mevcudiyetine işaret ederek coğrafi muayyeniyetçiliği reddediyor. Fakat bu neviden bir muayyeniyetçiliğe gitmeden cemiyetlerin bünye değişiklikleri izah edilemez mi? Beşerî ekoloji bakımından bu suale verilecek cevap müsbettir. Coğrafi şartlar doğrudan doğruya, mihanikî bir tarzda içtimaî bünyeyi tayin etmez. Lâkin bir insan topluluğunun elindeki vasıtalarla, teknoloji ile, tabii menbaları işletmesi şekli içtimaî bünyenin şeklini tayin eder. Farklı coğrafi muhitlerde cemiyetler aynı bünyeyi arz edebilirler, zira ellerindeki teknoloji ile tabiatı işletme faaliyeti her ikisinde müşabih veya aynı hayatı temin etme şekillerini tevliid etmiştir. Veya aynı cemiyette, coğrafi şartlar aynı kalmasına rağmen, bünye değişir, zira teknoloji ve bunun neticesinde tabiatı işletme faaliyetleri değişmiştir. Tetkik edilen Eskimolar teknolojilerinin iptidaîliğinden coğrafi muhite yakından uymak mecburiyetindedirler. Bunun için mevsim icaplarına göre dağılıp temerküz ediyorlar. Teknolojileri değişsin, hayatlarını temin etme şekilleri değişecektir, bu da içtimaî bünyeyi tahavvüle uğratacaktır. Eskimoların mevsimlere göre bünye değiştirmeleri coğrafi şartlardan gelen bir zaruret olmaktan ziyade bu şartlar muvacehesinde ellerindeki vesaitin kifayetsizliğinden mütevellittir. Nitekim, Kutup Eskimolarının yaz bünyesinde teknolojik değişme dolayısıyla bir tahavvül husule gelmiştir. Eskiden Kutup Eskimoları yazın ailece kuş sahalarına dağılırken, yetmiş sene kadar evvel cenubî Eskimolardan sandal kullanma tekniğinin ithali neticesinde bugün erkekler sahilde balık avına devam ediyorlar ve yalnız kadınlarla çocuklar kuş tutmağa gidiyorlar. Nüfusun bu tarzda inkısamının içtimaî hayat üzerine, faraza aile hayatı üzerine yaptığı tesirler bedihidir.

Durkheim tarzında morfoloji sosyal telâkkisinin sosyolojik araştırmalarda kabili tatbik olmadığının diğer bir delilini de Maurice Halbwachs'ın mesaisinde görüyoruz. La Population et Les Tracés des Voies à Paris, şehir morfolojisine ait bir tetkiktir. Fakat Durkheim'in tarif ettiği mânade bir morfoloji sosyal telâkkisinin izlerini bu eserde görmüyoruz. Şehrin bünyesini teşkil eden cüzümler gelirinin muhtelif mıntıkalarıdır. Bunlar horde'ların terkibi değildir. Halbwachs bunu mevzuubahs

bile etmiyor. Mânevî kesafet meselesi mevcut değildir, Halbwachs nüfus hareketlerini, yolları, mânevî kesafetin kusurlu index'leri olarak tetkik etmiyor ve bunlardan mânevî kesafete geçmek için uğraşmıyor. Şehirlerin mekânda büyümesinin vetirelerini araştırıyor. Elde ettiği neticeler beşerî ekoloji tetkiklerinin neticelerine müşabihdir. Yalnız bunlar daha parçalar halindedir; kuvvetle tebarüz etmiyor. Beşerî ekolojik görüşün verdiği bütünlük ve vuzuh yoktur. Esasen o görüşe malik olmadığından meseleyi vazedışı de farklıdır. Realitenin zecri Halbwachs'ı morfoloji sosyalden beşerî ekolojiye götürmüştür. Gerek bu tetkikinde gerek La Nuptialité en France tetkikinde vâkıaların izahını iktisadî ve demoğrafik şartlara istinaden yapıyor. Halbwachs Fransada morfoloji sosyal ile uğraşan başlıca sosyologdur. Les Annales Sociologiques'in morfoloji sosyal kısmı onun idaresindedir. Binaenaleyh Halbwachs'ın mesaisinin Durkheim'in anladığı tarzda morfoloji sosyal mahiyetinde olmaktan ziyade beşerî ekoloji tetkikleri mahiyetinde oluşu dikkate şayandır. Spekülâsiyondan ilmî mesai sahasına, araştırmalara inildiği zaman morfoloji sosyal telâkkisinin iflas ettiğine delildir.

(1 - 2) *Les Règles de la Methode Sociologiques*, 7 inci tabı, 1919, Sahife 140.

(3) *Aynı eser, sahife 139.*

Not: Memleketimizdeki morfoloji sosyal telâkkisi aynen Durkheim'inkidir. Durkheim'in bu husustaki fikirleri, hemen aynen tercüme denecek şekilde, M. Bonafus ve Necmettin Sadık'ın "İçtimaiyat"ında mevcuttur. (Birinci tabı, 1927, sahife 134-162).

Siyasi İlimler Mecmuası, Sayı 109, Nisan 1940